

УДК 65.261

НІКІТЧИНА О.В.

м. Житомир

ДЕМОГРАФІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПЕНСІЙНУ СИСТЕМУ

Анотація. В статті представлені прогнози демографічної ситуації в Україні та їх вплив на показники фінансової спроможності пенсійної системи в Україні до 2050 року. Проаналізовано вплив демографічного тиску на пенсійну систему, на платників внесків та на Державний бюджет України.

Ключові слова: прогноз демографічної ситуації, пенсійні внески, пенсійний вік, пенсія.

Аннотация. В статье представлены прогнозы демографической ситуации в Украине и их влияние на показатели финансовой состоятельности пенсионной системы в Украине до 2050 года. Проанализировано влияние демографического давления на пенсионную систему, на плательщиков взносов и на Государственный бюджет Украины.

Ключевые слова: прогноз демографической ситуации, пенсионные взносы, пенсионный возраст, пенсия.

Abstract. This paper presents projections of the demographic situation in Ukraine and their impact on the performance of the financial capacity of the pension system in Ukraine by 2050. The influence of demographic pressure on the pension system, the contributors and the State Budget of Ukraine.

Key words: weather demographics, pension contributions, retirement age, retirement.

Постановка проблеми. Прогноз демографічної ситуації та її вплив на пенсійну систему в Україні є невтішним: кількість платників внесків до 2050 року зменшиться на 25%, а одержувачів пенсій зросте на 8%. Солідарна пенсійна система перерозподілу надходжень та виплати пенсій не витримає такого навантаження і це призведе до змін та додаткових доплат. Отже, дослідження сприяють кращому розумінню економічних ускладнень, пов'язаних з реалізацією реформування пенсійної системи в Україні та вибору оптимального способу зниження демографічного навантаження на пенсійну систему, обмеження росту витрат з держав-

ного бюджету на підтримку пенсійної системи, зменшення навантаження на платників податків та платників внесків, а також забезпечення гідного розміру пенсій теперішнім та майбутнім пенсіонерам в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування національної концепції пенсійного забезпечення зробили такі науковці як: С. Березіна, І. Ярошенко, В. Гесць, В. Гордієнко, Ю. Дробкіна, Н. Тихоненко, Б. Зайчук, В. Колбун, Л. Ларіонова, Е. Лібанова, Б. Надточій, О. Хмелєвська, Ю. Палкін, М. Папієв, І. Сахань, С. Сивак, Б. Сташків, Л. Чернова, В. Яценко та інші.

Метою статті є аналіз демографічних тенденцій та їх фінансових наслідків для пенсійної системи для визначення найбільш оптимального рішення підвищення пенсійного віку з позицій фінансової стабільності та забезпечення гідного розміру пенсій.

Виклад основного матеріалу. Головними чинниками пенсійних реформ на сучасному етапі та в довгостроковій перспективі є три демографічні тенденції:

- 1) низька народжуваність;
- 2) збільшення тривалості періоду навчання;
- 3) зростання очікуваної тривалості життя.

Дві перші тенденції зумовлюють зменшення контингенту працюючих, остання – збільшення контингенту пенсіонерів, і в сукупності вони є об'єктивним фактором посилення навантаження на пенсійну систему.

Низька народжуваність, притаманна сучасному типу відтворення населення, зумовлює звужене відтворення поколінь, тобто кожне наступне покоління дітей за чисельністю менше покоління своїх батьків. Збільшення тривалості навчання, пов'язане зі становленням суспільства, заснованого на знаннях, призводить до подовження періоду дитинства і більш пізнього виходу на ринок праці. Зростання очікуваної тривалості життя передбачає збільшення частки осіб старшого віку в структурі населення.

Зважаючи на результати демографічного прогнозу, навіть за доволі оптимістичного сценарію розвитку вітчизняного ринку праці, кількість зайнятого населення та платників внесків у прогнозованому періоді матиме чітко виражену тенденцію до скорочення (рис. 1). Деяке збільшення масштабів зайнятості можливе лише у період до 2015 р., і лише завдяки очікуваному зменшенню безробіття. Після 2015 р. чисельність зайнятого населення постійно скорочуватиметься, причому темп скорочення буде пришвидшуватися. За незмінного рівня участі зайнятого населення у пенсійному страхуванні, кількість плат-

ників пенсійних внесків зменшуватиметься відповідно до темпів скорочення кількості зайнятого населення. У 2050 р. обсяги зайнятості становитимуть 15 млн осіб, з них платників внесків – 11,6 млн осіб.

За збереження чинної межі пенсійного віку чисельність пенсіонерів за віком та їх частка у загальній кількості пенсіонерів повільно, але неухильно зростатимуть (рис. 2). Упродовж 2010-2050 рр. кількість пенсіонерів збільшиться на 0,9 млн осіб (майже весь цей приріст буде забезпечено збільшенням кількості пенсіонерів за віком) і досягне 14,6 млн осіб. Тобто кількість пенсіонерів буде на чверть більшою, ніж кількість платників пенсійних внесків. Співвідношення контингентів пенсіонерів і платників внесків має надзвичайно важливе значення для перерозподільних систем, до типу яких належить перший рівень української пенсійної системи – солідарна система, в якій поточні виплати наявним пенсіонерам здійснюються за рахунок надходжень внесків від працюючого населення. Фактично саме цей показник визначає, наскільки розмір пенсії може компенсувати втрату заробітку, характеризує рівень життя пенсіонерів порівняно з працюючим населенням. Співвідношення кількості пенсіонерів і платників внесків визначає коефіцієнт заміщення у найбільш загальному розумінні, тобто співвідношення середніх розмірів пенсій і зарплат.

Водночас цей показник по праву є індикатором навантаження на платників внесків, адже намагання утримати певний рівень заміщення заробітків пенсіями вимагає відповідного коригування розміру пенсійного внеску. У протилежному випадку надходження внесків не покриватимуть всього обсягу видатків і в пенсійній системі виникне дефіцит. Отже, за умови зростання співвідношення контингентів пенсіонерів і платників внесків держава й суспільство мають вирішувати: або підвищувати розмір пенсійного внеску, або покривати дефіцит пенсійної системи за рахунок

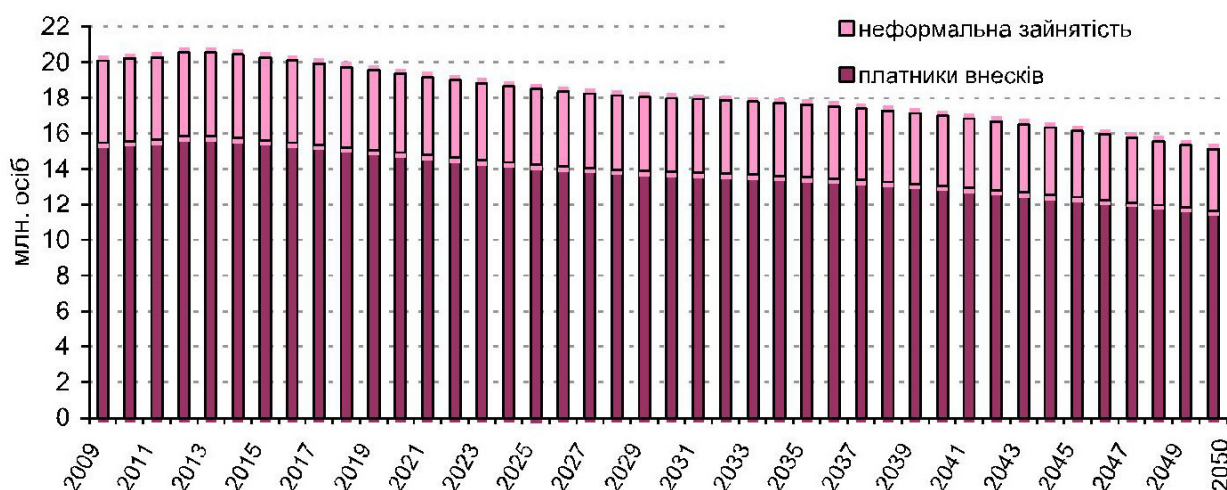

Рис. 1. Прогноз кількості та складу зайнятого населення України до 2050 р., млн осіб

Джерело: [4]

інших коштів, зазвичай – асигнувань з державного бюджету.

Як показує рис. 3, співвідношення контингентів пенсіонерів і платників внесків у найближчі п’ять років може бути стабільними за умови сприятливої ситуації на ринку праці: зниження безробіття та, відповідно, зростання зайнятості здатні забезпечити підтримку контингенту платників внесків і навіть деяке його збільшення. Однак після того, як рівень безробіття наблизиться до природної норми (зовсім ліквідувати його неможливо), співвідношення контингентів пенсіонерів і платників внесків зростатиме паралельно зростанню співвідношення кількості осіб пенсійного й працездатного віку.

Звичайно, є певні резерви щодо посилення мотивації економічної активності населення, реструктуризації зайнятості, особливо щодо переведення працівників неформального сектора в сектор офіційної

зайнятості, але навіть їх реалізація (що теж є доволі складною справою) не може переkritи вплив демографічних тенденцій. Відповідно даного прогнозу, вже у 2025 р. кількість пенсіонерів зрівняється з кількістю платників внесків.

Підвищення пенсійного віку має комплексний вплив на покращання фінансової спроможності пенсійної системи, оскільки дає змогу одночасно зменшити видатки (зменшується кількість одержувачів пенсій або принаймні уповільнюються темпи зростання їх кількості) і збільшити доходи (подовжується тривалість трудового періоду, збільшується кількість зайнятого населення і платників внесків). Збільшення надходжень внесків за меншої кількості одержувачів дає можливість підвищити розміри пенсій наявним пенсіонерам, а подовження тривалості страхового стажу означає збільшення пенсійних прав майбутніх поколінь пенсіонерів.

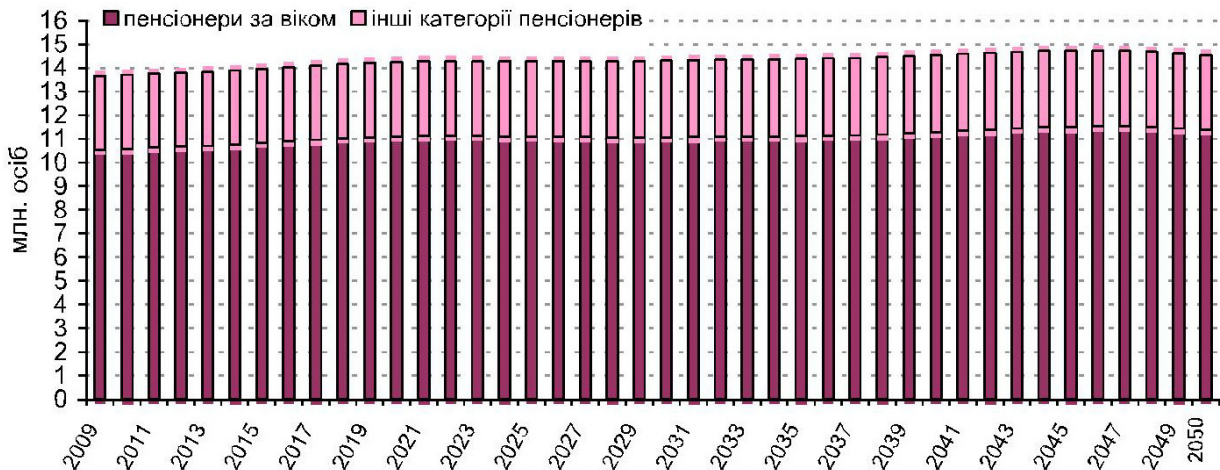

Рис. 2. Прогноз кількості та складу пенсіонерів в Україні до 2050 р., млн осіб

Джерело: [4]

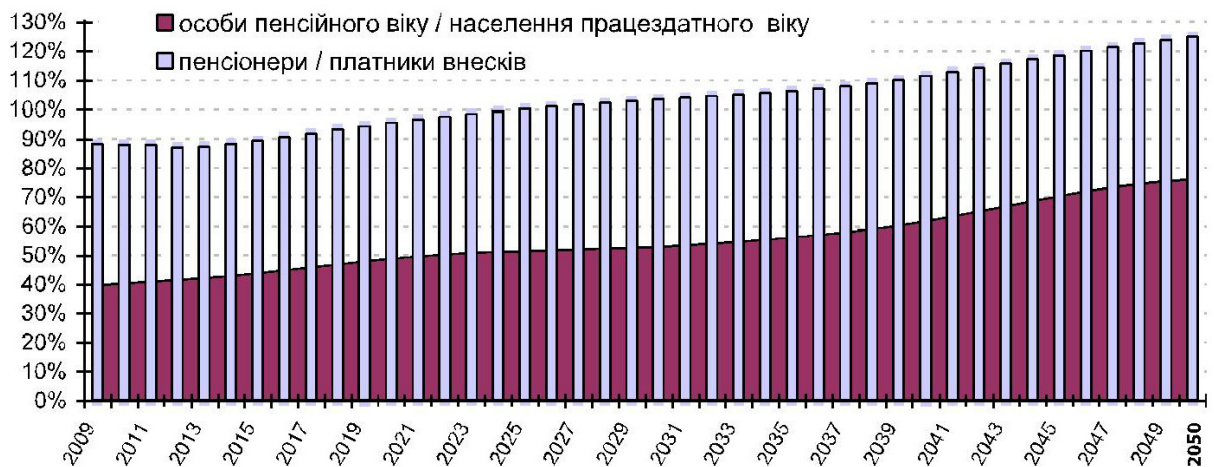

Рис. 3. Прогноз співвідношення кількості осіб пенсійного й працездатного віку та співвідношення кількості пенсіонерів і платників внесків в Україні до 2050 р., %

Джерело: [4]

Позитивний ефект підвищення пенсійного віку не обмежується лише рамками пенсійної системи. Цей захід відкриває нові можливості для економічного зростання, вирішуючи (хоча б частково) проблему дефіциту робочої сили, забезпечує збільшення доходів державного бюджету і загалом системи суспільних фінансів (в тому числі фондів соціального страхування).

Завдяки підвищенню пенсійного віку, а отже – продовженню тривалості періоду працездатного віку, пропозиція робочої сили та кількість зайнятого населення мають істотно зрости. Це особливо актуально для України, яка за умовами праці та рівнем життя поки що значно поступається країнам ЄС і не може розраховувати на значний приплив робочої сили з-за кордону.

За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, кумулятивне сальдо зовнішніх міграцій за 2009-2050 рр. становитиме +2,1 млн осіб, або +5,8% загальної чисельності населення України станом на початок 2051 р. Причому частка населення працездатного віку серед прибулих становитиме 82%, а частка осіб пенсійного віку за сучасною межею (55/60 років) – 11% [2]. Тобто імовірний контингент "імпортованої" робочої сили (виходячи з існуючого рівня економічної активності населення працездатного віку) сягатиме близько 1-1,2 млн осіб.

Тобто підвищення пенсійного віку має значно сильніший ефект для збалансування суспільних доходів і видатків, особливо за умов виснаження ресурсів робочої сили. Існують також підстави стверджувати, що підвищення пенсійного віку не спричинятиме дестабілізуючого тиску на ринок праці і не призведе до зростання безробіття.

По-перше, в Україні значна кількість пенсіонерів за віком продовжують працювати ще кілька років після виходу на пенсію. За даними обстеження економічної активності, рівень зайнятості осіб старше працездатного віку становить 25%, а рівень безробіття – перебуває практично на нульовій позначці. Причому половина зайнятого населення пенсійного віку працюють в неформальному секторі економіки (переважно в особистих селянських господарствах), решта (835 тис. осіб у 2012 р.) – в офіційному секторі [1]. За даними статистики підприємств, 75% працюючих пенсіонерів становлять пенсіонери за віком (включаючи дострокові пенсії) [5]. Сучасна практика, коли оформлення пенсії за віком не вимагає навіть звільнення з роботи, сприяє тому, що по досягненні пенсійного віку багато працівників зберігають за собою робочі місця, одержуючи одночасно і пенсію, і дохід від зайнятості. Крім матеріального фактора, продовження трудової діяльності після досягнення пенсійного віку, безперечно, свідчить про значний залишок потенціалу працездатності, що також є аргументом на користь підвищення пенсійного віку. Отже, значна частина робочих місць для осіб 55/60 – 65 років існує й нині.

По-друге, на вітчизняному ринку праці склалася доволі чітка сегментація зайнятого населення за "молодіжними" і "старечими" видами економічної діяльності. Особи віком 15-34 років (офіційна межа молодого віку згідно з національним законодавством) становлять більше половини штатних працівників фінансової діяльності та торгівлі. Тобто, молодь "захопила" найбільш оплачувані види діяльності (фінансова діяльність, державне управління) та комерційні види послуг, де поширені спеціальні форми доходу (торгівля, готелі й ресторани, в яких нормою є нестандартні форми винагороди – часіві, комісійні з продаж тощо). Найбільша частка пенсіонерів за віком спостерігається серед працівників у сфері операцій з нерухомістю та бізнес-послуг, охорони здоров'я, освіти, колективних та індивідуальних послуг (17-18%) – тобто переважно у сфері бюджетних закладів з низьким рівнем заробітної плати. З огляду на це, підвищення пенсійного віку навряд чи ускладнить можливості працевлаштування для молоді.

По-третє, за умови поступового підвищення пенсійного віку пропозиція робочої сили збільшуватиметься лише порівняно з тим, якою б вона була за незмінного пенсійного віку. А в динаміці (тобто рік до року в межах одного варіанту) вона буде знижуватись упродовж всього прогнозованого періоду. Тобто підвищення пенсійного віку дає змогу лише уповільнити темпи скорочення кількості економічно активного населення [5].

Таким чином, побоювання щодо погіршення ситуації на ринку праці внаслідок підвищення пенсійного віку абсолютно безпідставні. До того ж для вирішення проблем зайнятості людей старшого віку і максимального врахування інтересів старих працівників можна і потрібно використовувати такі інструменти гнучкого ринку праці, як зайнятість частини робочого часу, дистанційна зайнятість (в тому числі на дому) тощо.

За інших рівних умов, зростання обсягів зайнятості зумовлює збільшення обсягів виробництва. У найбільш загальному випадку продуктивність визначається як обсяг ВВП на одного зайнятого. Відтак, кожен відсоток збільшення кількості зайнятого населення порівняно з варіантом без змін, по праву може вважатися внеском у створення додаткового ВВП.

Підвищення пенсійного віку жінок до 60 років здатне забезпечити у 2021 р. збільшення кількості зайнятого населення на 0,5 млн осіб, або на 2,4%. Відповідно, обсяг створеного ВВП буде на 2,4% вище, ніж за незмінного пенсійного віку (табл. 1).

Подальше підвищення пенсійного віку для жінок і чоловіків до 62 років дасть змогу у 2025 р. збільшити обсяги зайнятості на 0,7 млн осіб, або на 4%. Якщо ж підвищення продовжити до 65-річного порогу, приріст зайнятості становитиме 1,1 млн осіб у 2031 р., або 6,1%. Це додатково забезпечить, відповідно, 4,0% та 6,1% ВВП порівняно з тим, якби пенсійний вік залишався на сучасному рівні.

Оскільки інерційне підвищення рівнів економічної активності та зайнятості триватиме і після виходу на нову межу пенсійного віку, до кінця прогнозованого періоду внесок підвищення пенсійного віку у ВВП теж зросте.

Підвищення пенсійного віку забезпечує збільшення кількості платників внесків, а отже – збільшення обсягів надходжень до Пенсійного фонду. За інших рівних умов, відносний приріст кількості платників адекватний приросту обсягів внесків. Якщо прийняти рівень участі зайнятого населення в обов’язковому пенсійному страхуванні незмінним, внесок у збільшення кількості платників та обсягів надходжень внесків буде аналогічним внеску в зростання обсягів зайнятості та ВВП (табл. 1). Приблизно на такий самий відсоток мають зрости надходження і до інших фондів соціального страхування – на випадок безробіття, по тимчасовій втраті працездатності, від нещасних випадків на виробництві (тут впливатимуть також відмінності в охопленні конкретним видом страхування контингенту платників внесків).

Водночас, зменшення кількості пенсіонерів за віком дасть змогу скоротити видатки Пенсійного фонду на виплату пенсій або підвищити розміри призначених пенсій. За умови підвищення пенсійного віку до 60 років для жінок кількість одержувачів пенсій у 2021 р. буде на 8,3% менша, ніж за незмінного віку

(табл. 2). При продовженні підвищення пенсійного віку до 62-річної межі це зниження становитиме 12,8% у 2025 р., до 65-річної межі – 19,2% у 2031 р.

Разом із збільшенням кількості платників внесків, зменшення кількості одержувачів дає можливість істотно покращити баланс Пенсійного фонду. За інших рівних умов, поточний баланс (різниця між надходженням внесків та видатками на виплату пенсій з власних коштів) при досягненні 60-річної межі збільшиться у 2021 р. на 10,7%, при досягненні у 2025 р. 62-річної межі – на 16,8%, у 2031 р. 65-річної межі – на 25,4%. Це дасть можливість Пенсійному фонду уникати дефіциту власних коштів ще деякий час після того, як підвищення пенсійного віку буде зупинено і навантаження на платників внесків почне зростати.

Підвищення пенсійного віку та збільшення обсягів зайнятості забезпечує також збільшення кількості платників податків та надходжень від податку з доходів фізичних осіб до бюджету країни. Відсоток збільшення надходжень податку з доходів громадян буде відповідати темпам приросту зайнятості (табл. 1).

Підвищення пенсійного віку істотно поліпшує фінансову спроможність Пенсійного фонду, що має велике значення для оптимізації видатків державного бюджету, спрямування його коштів на потреби соціального й економічного розвитку, зокрема реформу-

Таблиця 1.

Оцінка збільшення обсягів зайнятості і ВВП залежно від варіанту підвищення пенсійного віку (порівняно з варіантом без змін)

Межа підвищення	2021 р.	2025 р.	2031 р.	2050 р.
Абсолютний приріст зайнятості, млн. осіб:				
до 60 років	0,5	0,4	0,5	0,4
до 62 років	0,5	0,7	0,7	0,7
до 65 років	0,5	0,7	1,1	1,2
Приріст зайнятості і ВВП, %:				
до 60 років	2,4	2,3	2,5	2,5
до 62 років	2,4	4,0	4,1	4,8
до 65 років	2,4	4,0	6,1	7,8

Джерело: [4]

Таблиця 2.

Оцінка зменшення кількості одержувачів пенсій та обсягів видатків на виплату пенсій залежно від варіанту підвищення пенсійного віку (порівняно з варіантом без змін)

Межа підвищення	2021 р.	2025 р.	2031 р.	2050 р.
Зменшення кількості одержувачів пенсій, млн осіб:				
до 60 років	1,2	1,0	1,0	0,6
до 62 років	1,2	1,8	1,7	1,3
до 65 років	1,2	1,8	2,8	2,4
Зменшення кількості одержувачів пенсій, %:				
до 60 років	8,3	7,2	6,9	4,1
до 62 років	8,3	12,8	12,2	8,7
до 65 років	8,3	12,8	19,3	16,3
Збільшення поточного балансу пенсійної системи, %:				
до 60 років	10,7	9,5	9,4	6,6
до 62 років	10,7	16,8	16,3	13,5
до 65 років	10,7	16,8	25,4	24,1

Джерело:[4]

вання системи охорони здоров'я та освіти, розбудову об'єктів інфраструктури, розширення можливостей зайнятості шляхом створення робочих місць з належними умовами праці та гідною оплатою.

Крім того, зменшення кількості пенсіонерів означає економію бюджетних коштів на видатках, пов'язаних з різного роду пільгами для пенсіонерів, зокрема на безкоштовний проїзд у міському та приміському транспорті.

Для фінансової стабільності пенсійної системи та державного бюджету важливе значення має також підтримка показників тривалості страхового стажу. Як уже зазначалося, за незмінного пенсійного віку покоління, які виходитимуть на пенсію після 2020 р., матимуть значно менший страховий стаж. У зв'язку з поширенням неформальної зайнятості та низького рівня участі населення у пенсійному страхуванні слід очікувати також збільшення кількості людей, які досягли пенсійного віку і не набули необхідного страхового стажу, або й зовсім не набули права на пенсію. Це вимагатиме додаткових витрат бюджетних і страхових коштів на забезпечення мінімальних пенсійних гарантій, виплату соціальних пенсій, надання допомоги малозабезпеченим тощо.

Висновки. Серед завдань пенсійних реформ проголошується забезпечення гідного рівня пенсій, однак досягнення цієї мети неможливе без утримання раціонального співвідношення між кількістю платників внесків та пенсіонерів. Довгостроковою тенденцією демографічного розвитку України є процес старіння населення, що виявляється у зростанні частки осіб похилого віку та демографічного навантаження на населення працездатного віку.

Зростання кількості пенсіонерів та зменшення платників внесків уже у 2015 році додасть додаткового тиску на бюджет Пенсійного фонду та на Державний бюджет України. В таких умовах українське суспільство постане перед вибором: в який спосіб підтримувати фінансову спроможність пенсійної системи:

- а) підвищувати розмір пенсійного внеску для працівників та/або роботодавців;
- б) збільшити дотації з бюджету або запровадити додаткові податки;
- в) допустити зниження розмірів пенсій порівняно з доходами працюючого населення;
- г) підвищувати пенсійний вік.

Підвищення розміру внеску для всіх категорій платників неможливе, оскільки він сьогодні і так дуже

високий (навіть порівняно з іншими країнами світу), а можливо лише для окремих категорій платників, які сплачують пенсійні внески на пільгових умовах (частково). Збільшення дотацій з бюджету неможливе, оскільки вони витісняють інші програми економічного та соціального розвитку (охорона здоров'я, освіта, інфраструктура, безпека тощо). Якщо не збільшується розмір внесків та дотацій, існуюче співвідношення пенсії та заробітної плати знизиться з 40% у 2009 році до 28% у 2050 році.

Результати дослідження показали, що підвищення пенсійного віку дає змогу на довгий час послабити вплив демографічного тиску на пенсійну систему. Ефект від нього відчутний одразу після запровадження і тому цей захід набуває особливого значення в період кризи. Відмінністю підвищення віку від інших заходів є простота реалізації та мінімальний організаційний супровід.

Серед різних сценаріїв підвищення віку виходу на пенсію найбільш ефективним є "антикризовий" сценарій – підвищення віку виходу на пенсію і для чоловіків, і для жінок до 65 років одночасно з 2011 року на півроку у рік. Навантаження на платників внесків у 2011–2020 рр. знизиться до 2020 року до 77% (проти сучасних 88%). У 2020–2030 рр. навантаження зросте до 80%, однак до теперішнього співвідношення система повернеться у 2043 році. За 2-етапним сценарієм підвищення віку до 65 років ефект значно менший у 2011–2030 рр., у наступному періоді ефект сценаріїв вирівнюється.

Таким чином, підвищення віку для обох статей до 65 років, як це зробили багато інших країн світу, є найбільш раціональним для утримання стабільності пенсійної системи та запобігання її банкрутству.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Економічна активність населення України у 2008 році: Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2009. – С. 62, 101.
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/public.html>
3. Konstantinos Giannakouris. Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies / Eurostat, Statistics in focus, 72/2009
4. М. Свенціцькі Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050р.– К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.
5. Праця України у 2011 році: Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2012. – С. 75.